

"נכון כסאך מאז"

(עיון במזמור צ"ג בתהילים)¹

א. מאי בעי פסוקא דא לפסוקא דלעילא

אחד ממזמורי תהילים הקצרים באורכם, ויחד עם זאת עמומים במשמעותם, הוא מזמור צ"ג:

א. ה' מלך גאות לבש - לבש ה' עז התאזר -

אף תכון תבל כל תמוט.

ב. נכון כסאך מאז - מעולם אתה.

ג. נשאו נהרות ה' - נשאו נהרות קולם - ישאו נהרות דכים.

ד. מקולות מים רבים - אדירים משברי ים - אדיר במרום ה'.

ה. עדותיך נאמנו מאד - לביתך נאווה קדש -

ה' לאורך ימים.

מן הידועים שבתהילים הוא. חותם הוא את תפילת השחר בימי שישי, זכר לשיר שהלויים היו אומרים במקדש ביום זה (תמיד ז, ד), ומנהג קהילות ישראל לאומרו בתפילות השבת. אך למרות היותו שגור בפי כול, ואולי עקב כך, משמעותו עמומה - מה תוכנו, ומה בא הוא ללמד.

1. זהו עיבוד של פרק מתוך ספר על מזמורי קבלת שבת, שטרם ראה אור. הרעיון המרכזי של המאמר נלקח ממשנתו של מרן הרב שאול ישראלי זצ"ל. על כן הוא מובא כאן עתה, לרגל יום השנה השישי להסתלקותו של מרן הרב שאול ישראלי זצ"ל, שנלב"ע בי"ט בסיון תשנ"ה.

את התהייה על מובנו של המזמור אפשר אולי לנסח בשלוש שאלות מרכזיות:
 א. עיון ראשוני במזמור מעלה, כי לכל פסוק או שניים בו, נראה שיש נושא שונה - מלכות ה', נהרות מים וכו'. מאליה עולה השאלה, האם יש קשר בין הנושאים השונים, ואם כן, מה תוכנו של קשר זה. וכבר במדרש (מדרש הנעלם בראשית, יקוו המים) מצאנו תהייה זאת:
 'עדותיך נאמנו...!', א"ר יוסי מאי בעי פסוקא דא לפסוקא דלעילא?
 ב. מדוע זכה מזמור זה, הנראה ברובו כתיאור של איתני הטבע, לכותרת כה חריגה² וכה עמוסת משמעות: "ה' מלך...?"
 ג. למה מכוון המשורר ב'תיאורי הטבע' שבפסקה האמצעית, ומדוע בחר דווקא בתיאור או בדמוי של משברי ים.
 אנו נוסיף ונשאל: מה יש בו כי נבחר לשיר של יום השישי?

ב. סגנון ותוכן

חלוקתם הפנימית של מזמורי תהילים משמשת בדרך כלל מפתח מצויין להבנת תוכנם. עיון קל במזמורנו מעלה מיד חלוקה ברורה מאד, הן אם נבחן את הנושאים השונים המתוארים בפסוקים, והן אם נדייק בסגנונות המעט שונים של הפסוקים השונים.

שלושה נושאים במזמור: מלכות ה' - בשני הפסוקים הראשונים, 'תיאורי טבע' - בשני הפסוקים הבאים, ופסוק מסכם ובו שלושה עניינים שונים, ולכאורה אף חדשים, בסוף המזמור. לכל אחד מהנושאים מקצב מעט שונה, על אף שלכל הפסוקים, למעט פסוק ב, יש שלש צלעות:

הפסוק הראשון הוא בעל מקצב מהיר של צלעות בנות שתי מילים כל אחת: "ה' מלך - גאות לבש; לבש ה' - עז התאזר; תכון תבל - בל תמוט"³.

בפסוק השני יש תערובת של מקצבים - צלע אחת בת שלוש מילים וצלע אחת בת שתי מילים, מעין חולייה מקשרת לשני הפסוקים הבאים.

לפסוקים ג ו-ד שלוש צלעות כל אחד, כל צלע בת שלוש מילים. המאפיין הסגנוני הבולט בהם הוא החזרה על מילים וצלילים מסוימים ("נשאו נהרות... - נשאו נהרות... - ישאו נהרות..."), וכן "מים רבים - אדירים... ים - אדיר".

גם בפסוק ה שלוש צלעות של שלוש מילים כל אחת, אך אין בו כל חזרה. הן הפסוק הראשון והן האחרון מאופיינים בכך, שהצלע האחרונה בהם שונה באופיה ובנושאה

2. רק בעוד שני מזמורים בתהילים יש כותרת דומה - צ"ז, וצ"ט.

3. 'אף' היא מילת הקישור.

מהקודמות לה ("ה'... ה'... - תבל..."), "עדותך... לביתך... - ה'...". הצלע האחרונה במזמור: "ה' לאורך ימים" - מרמזת אולי לפתיחתו, "ה' מלך גאות לבש". ניתן אם כן להצביע על מבנה פנימי מאד ברור למזמור: שלוש פסקאות נפרדות, כאשר לכל אחת נושא ומקצב האופייניים לה. פסוק ב הוא כאמור חריג, יש בו שתי צלעות בלבד, ואולי מרמז הדבר כי שמור לו מעמד מיוחד. בהתאם לחלוקה זאת הצגנו את המזמור לעיל. לאורה ננסה גם לפענח את תוכנו של המזמור.

אם הנושאים והמקצבים במזמור מרמזים לשלושה נושאים שונים, הרי מבנהו המספרי של המזמור מרמז לכאורה דווקא לאחדותו. מספר אחד מאפיין את מרכיביו השונים - המספר חמש. למזמור חמישה פסוקים וחמש אזכרות בו, סך כל המילים במזמור ארבעים וחמש - חמש פעמים תשע⁴. רוב הפסוקים בו הם בעלי שלוש צלעות. מבנה מחושב זה מצביע, לכאורה, כי למרות השונות שבפסקאותיו השונות, הרי אחד הוא, וכי נושא אחד בכוונתו לתאר. על תוכנו של זה נשתדל לעמוד בהמשך⁵.

המאפיין המילולי הבולט של המזמור הוא הדמיון של מילותיו למילות שירת הים. כמעט לכל פסוק במזמור יש מקבילה בשירת הים:

ה' מלך גאות לבש	ה' ימלוך לעולם ועד
לבש ה' עז התאזר	כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים.
אף תכון תבל כל תמוט.	עזי וזמרת י-ה... נהלת בעזך...
נכון כסאך מאז מעולם אתה.	מכון לשבתך
נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם ישאו נהרות דכים.	במים אדירים
מקולות מים רבים אדירים משברי ים	נוה קדשך.
אדיר במרום ה'.	ה' ימלוך לעולם ועד.
עדותך נאמנו מאד לביתך נאוה קדש.	
ה' לאורך ימים.	

4. בכל אחד משלושת הפסוקים האחרונים יש תשע מילים, וסכום המילים בשני הפסוקים הראשונים, שמקצבם אינו משולש, עולה לשמונה עשרה - פעמיים תשע.
5. בשני המספרים חמש ותשע יש שימוש במחרוזת מזמורית קבלת שבת כולה, והתבארו הדברים במקום אחר.

מתברר, כי כל הביטויים המקבילים למזמורנו בשירת הים (כמו בטבלה לעיל), הם גם יחידאים בתורה כולה לשירת הים דווקא: "גאה גאה", "עז" (המוסב כלפי ה'), "אדירים", "מכון", "נוה", ושיאה - סיומה של השירה: "ה' ימלוך לעולם ועד".

פסוק אחרון זה הוא המקום היחיד בחומש כולו, בו מיוחסת לה' מלכות באופן מפורש⁶ (בשמואל, מצאנו: "כי אותי מאסו ממלוך עליהם..." - שמו"א ח, ז, ובדוד בתהילים לפנינו ועוד). את פתיחתו של מזמורנו "ה' מלך...", ניתן אפוא לראות כהמשך לסיומה של שירת הים "ה' ימלוך לעולם ועד". מעין מה שאמרו חז"ל על ספר תהילים כולו: "ממקום שפסק משה שם התחיל דוד" (ב"ר ק).

גם המקצב של הפסוק הראשון של המזמור, שתי מילים לצלע⁷, מיוחד לשירת הים ("אשירה לה' - כי גאה גאה; סוס ורוכבו - רמה בים...").

נראה, שמשורר מזמורנו לא הניח כל מקום לטעות, כי מרמז הוא לקריעת ים סוף ולשירה שאחריה. ואכן חז"ל זיהו את תוכנו של המזמור במספר מקומות ובמספר אופנים⁸ כמתייחס לנס בים סוף. ודאי עמדו לפנייהם הרמזים הלשוניים הברורים לשירת הים בו. כך דרשו הם למשל את פתיחתו של המזמור:

שבעה לבושין לבש הקב"ה. אחד במלחמת הים - 'ה' מלך גאות לבש', זה כנגד מלחמת הים, שנאמר: 'אשירה לה' כי גאה גאה'. (שחר טוב צג)

- מעתה נחזור ונשאל את השאלות שהצבנו בראש עיוננו, ובנסוח מחודש:
- מהו התוכן המאחד בין פסקאותיו השונות של המזמור, להן תכנים וסגנונות כה שונים?
 - מדוע מתאימה כותרתו של המזמור "ה' מלך..." לתיאור משברי הים שבהמשכו?
 - מהו תוכן הרמיזה הבולטת לנס על ים סוף במילותיו ובמקצבו של המזמור?

ג. "נשאו נהרות קולם"

נברר תחילה את תוכנה של הפסקה המרכזית במזמור:

נשאו נהרות ה' - נשאו נהרות קולם - ישאו נהרות דכים.
מקולות מים רבים - אדירים משברי ים - אדיר במרום ה'.

- באופן מרומז מצאנו "ויהי בישורון מלך", וכן "ה' א-להיו עמו ותרועת מלך בו", "ה' א-להינו ה' אחד". וכבר התקשו חז"ל במציאת שלושה פסוקים מן התורה לסדר מלכויות של תפילת הימים הנוראים. עיין ר"ה לב, ב.
- למעט מילות קישור.
- מכילתא בשלח ויהי ה, ויק"ר ב, שה"ש (זוטא) ג, ועוד.

זיהוי המזמור ע"י חז"ל כמתאר את קריעת ים סוף מעורר מייד קושי, שוודאי הרתיע מפרשים רבים, ראשוניים כאחרונים, מללכת בדרכם. המילה "נהרות", החוזרת בפסוקו האמצעי של המזמור שלוש פעמים: "נשאו נהרות ה' - נשאו נהרות קולם - ישאו נהרות דכים", איננה מתאימה לכאורה כלל וכלל לתיאורו של ים כדוגמת ים-סוף.

אך מפסוק מפורש בספר יונה מתברר, כי 'נהר' יכול להיות גם בלב ים: "ותשליכני מצולה בלבב ימים ונהר יסובבני, כל משבריך וגליך עלי עברו" (ב, ד). יוצא, כי מובנה של המילה 'נהר' איננו נחל גדול, אלא זרם מים. זה יכול להיות גם בלב ים; כך שאין כל קושי להבין את הפסקה כמתארת את קריעת ים סוף. דווקא השימוש במילה החריגה "נהרות" יכול ללמד, כי המשורר ביקש להדגיש פן מאד מסויים במעמד ים סוף. לא את ייבוש המים שבקריעת ים סוף ומעבר ישראל בתוך הים בחרבה בו, אלא דווקא את זרמי המים שהיו במעמד זה. הלא הם הזרמים ששטפו את המצרים עת התמוטטו חומות המים מימינם ומשמאלם, "נהרות ה'" - "נשפת ברוחך כסמו ים...".

לכוונה זאת מתאים גם מבנה הפסוק, הבנוי שלבים שלבים לקראת שיא מכוון: "נשאו נהרות...", "מה נשאו? - "... קולם", איזה קול? - "דכים". ומה הם "דכים"? ביארו המפרשים: "דכים", מלשון דכא ושברון, והם הגלים הקרואים משברים" (מצודות ציון). "כל לשון דכא לשון עומק ושפלות" (רש"י). מתברר אפוא, שתיאור המים בפסוק זה מכוון להדגיש דווקא את קולות הגלים הנשברים. על פי הבנת חז"ל, הרי אלו קולות המים הנשברים על המצרים, "...צללו... במים אדירים".

גם הפסוק הבא, "מקולות מים רבים - אדירים משברי ים - אדיר במרום ה'", בו חוזרים ומודגשים "משברי הים", בנוי שלבים שלבים המטפסים לקראת שיא, שהוא גם מסקנה של שני הפסוקים גם יחד - "אדיר במרום ה'". בהבנתו של הפסוק נחלקו המפרשים. יש שפרשו את המ"ם של "מקולות..." כמ"ם היתרון - יותר מקולות המים "אדיר במרום ה'" (רש"י, ראב"ע). אך, לכאורה, מתאים יותר להבין את המ"ם כמ"ם המקור - מתוך קולות המים ומשברי הים האדירים מתברר, כי "אדיר במרום ה'". כך הוא המובן בתרגום, וכך הבין גם המדרש (ב"ר ה):

מתחלת ברייתו של עולם לא היה קלוסו של הקדוש ברוך הוא עולה אלא מן המים. הדא הוא דכתיב: 'מקולות מים רבים אדירים משברי ים', ומה היו אומרינן: 'אדיר במרום ה'.

9. ועוד בילק"ש על המזמור: "...כך שמענו לאוקיינוס מקלס לקב"ה: 'אדיר במרום ה'".

יוצא אפוא, כי אם מכוון המשורר לתיאור קריעת ים סוף, הרי אין הכוונה במזמור להגיד, שמתוך התבוננות באיתני הטבע, במשברי הים, אפילו באותו מעמד מיוחד, מגיע המשורר למסקנה ש"אדיר במרום ה'". אף לא מהנס שנעשה לישראל עת עברו בתוך הים בחרבה. את המסקנה כי "אדיר במרום ה'" מסיק המשורר מתוך התבוננות במשברי הים האדירים ובידכיים של זרמי המים דווקא - המצביעים על טביעת המצרים בים¹⁰. ובלשונם הציורית של חז"ל (מנחות נג, א):

...פתח ואמר: יבא אדיר ויפרע לאדירים מאדירים באדירים.

יבא אדיר - זה הקדוש ברוך הוא, דכתיב: 'אדיר במרום ה'; ויפרע לאדירים - אלו ישראל, שנאמר: 'ואדירי כל חפצי בם'; מאדירים - אלו המצרים, דכתיב: 'צללו כעופרת במים אדירים'; באדירים - אלו מים, שנאמר: 'מקולות מים רבים אדירים משברי ים'.

ענישת הרשעים, היא המורה, כי "אדיר במרום ה'". ובלשון חז"ל (על הפסוק "ואתה מרום לעולם ה' שבמזמור צב): "שכל זמן שהקדוש ברוך הוא נפרע מן הרשעים, שמו מתגדל בעולם" (תנחומא, תצוה י).

ד. "אף תכון תבל בל תמוט"

מעתה פתוחה הדרך לביאור הקשיים בהבנת המזמור עליהם עמדנו לעיל, מהות הקשר הרעיוני בין פסקאותיו השונות, והתאמת כותרתו לתוכנו. נתבונן תחילה בפסקה הראשונה של המזמור:

ה' מלך גאות לבש - לבש ה' עז התאזר -

אף תכון תבל בל תמוט.

נכון כסאך מאז - מעולם אתה.

על סיומו של הפסוק הראשון מצאנו מדרש קצר:

'אף תכון תבל - בצדק, 'בל תמוט - שאין הרשעים מצויים. (שוחר טוב צו)

כינונה של תבל הוא על ידי מימוש הצדק ואבדן הרשעים - כך בפסקה הראשונה, המבארת, אליבא דחז"ל, את משמעות המאורעות המתוארים בפסקה השנייה - אובדן המצרים בים. הוא זה שהחזיר לעולם את יציבותו. עם זאת, עדיין נזקקים אנו להבנת הדימויים שבפסוקים אלו.

10. לשון 'קולי' בניגוד לימראה' של משברי הים אולי מרמזת למשמעות הדברים, למניע מאחוריהם, ולא לתיאורם.

דימוי הלבוש בולט בראשיתו של הפסוק הראשון - כותרתו של המזמור, "גאות לבש - לבש ה' עז התאזר". עפ"י המדרש שציטטנו לעיל, 'לבוש' הקב"ה לבושים שונים, אחד מהם היה בים:

שבעה לבושין לבש הקב"ה. אחד במלחמת הים: 'ה' מלך גאות לבש', זה כנגד מלחמת הים, שנאמר: 'אשירה לה' כי גאה גאה'.

לבוש הינו דבר שעוטים, אך גם מסירים, "כלבוש תחליפם ויחלפו" (תהילים קב, כז). הוא זמני במהותו. 'לבוש' במזמור הינו אפוא אופן התכסות זמנית של המופשט הבלתי נתפש, התגלות זמנית של מידה ממידותיו של הקב"ה. בימלחמת הים' היה זה לבוש של דין, 'התגאות' של התערבות במהלך ההיסטוריה. הצורך 'לכונן תבל' מרמז שהרשעה שהתפתחה בה איימה על יציבותו של עולם. לכן, "ה' מלך גאות לבש..." - התערב, לשם הטבעת המצרים בים. כתוצאה, "אף תכון תבל בל תמוט" - "שאין הרשעים מצויים".

ה'ספורנו' (כאן), שאמנם הסב את הדברים לעתיד, הוסיף וביאר את משמעות טביעת הרשעים במים דווקא, ואת הדגש המיוחד במזמור על יציבותה של תבל:

'אף תכון תבל בל תמוט', ואף על פי שילבש עוז למלוך על כל הארץ ויינערו רשעים ממנה, לא יחריב בזה העולם כמו שעשה במבול, אבל בהפך, כי תכון תבל על אופן יותר נאות באופן שלא תמוט עוד.

אם נבאר את המזמור כמתאר את מעמד ים סוף, ואף מבאר את תוכנו, הרי על פי דיוקו של הספורנו היה משהו מיוחד במעמד זה דווקא, והוא, ש בד בבד עם טביעתם של הרשעים בו, אך לא במבול, הבטיח את יציבותה של תבל לעתיד. הדימוי השני בראשיתו של הפסוק מרמז אולי למהותו של זה.

ה. "עז התאזר" - "נכון כסאך מאז"

לא רק 'גאות' לבש' ה', אלא גם 'עוז'. בפסוק הראשון מודגשת הכפילות "גאות לבש - לבש ה' - עז התאזר" (מלשון לחגור אזור של עוז).

'עוז' מציין בכל מקום את הקשר המיוחד שבין הקב"ה לישראל. כך הבין המדרש גם את משמעות המילה 'עוז' בפסוקנו (שמו"ר ח):

מלך בשר ודם, אין לובשין לבושו, וישראל לובשין לבושו של הקדוש ברוך הוא. ומהו לבושו של הקדוש ברוך הוא? - 'עוז'. שנאמר: 'לבש ה' עוז התאזר'. ונתנו לישראל, שנאמר: 'ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום'.

'עוז' הינו אפוא גם 'לבושו' של הקב"ה וגם 'לבוש' של ישראל. כבר בשירת הים מצאנו כפילות זו. נחלקו המפרשים בהבנת המילה "עוז" שבשירה (שמות טו, ב). התרגום פירש 'עוז

של ישראל, ורש"י פרש 'עזו של הקב"ה'. על פי המדרש, שניהם אמת¹¹. לקשר היעוּזי בין הקב"ה לישראל מספר ביטויים. תורה נקראת 'יעוּזי' (מדרש שוחר טוב, כא), ארון הברית נקרא 'יעוּזי' (שם) ותפילין נקראו 'יעוּזי'. עליהם גם נדרש, כי לא רק ישראל מניחים אותם, כי אם גם הקב"ה כביכול מניחם, ובס הוא מתפאר בישראל (ברכות ו, א)¹². 'יעוּזי מציינ אפוא את הקשר המיוחד שבין ישראל לקב"ה, 'לבושו' של הקב"ה אותו גם ישראל 'לובשים'.

ניתן אפוא להבין, כי המשמעות המיוחדת שבעל המזמור מעניק בסוף פסוקו הראשון של המזמור למאורע אותו הוא מתאר, "אף תכון תבל כל תמוט", היא תוצאה הנובעת משילוב תוכניהן של שתי צלעותיו הקודמות של הפסוק: "גאות לבש" - המזכיר את "כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה בים" - משפטם של מצרים מחד, ו"עז התאזר" - דבקותו של ישראל בה' מאידך. מעמד ים סוף לא היה משפט סתמי ברשעים, התלוותה אליו יצירתו של קשר מיוחד בין ה' לישראל, אותו מדמה בעל המזמור ל'אזור'.

על משמעות דימוי ה'אזור' מצאנו בנביא, שישראל עצמם דומו ל'אזורו' של הקב"ה: כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל ואת כל בית יהודה נאם ה' להיות לי לעם ולשם ולתהילה ולתפארת... (ירמיה יג, יא) הקב"ה, כביכול, חגר את בית ישראל כאזור, וכך הפך ישראל להיות עמו. זאת גם כנראה משמעות הביטוי "עז התאזר" במזמורנו. 'הדבקתם-דבקותם של ישראל בה' התבטאה בשירה שאמרו לפניו על הים. שיאה-סיומה, בהמלכתו של ה' עליהם: "ה' ימלך לעולם ועד", ואין מלך ללא עם.

וכן מצינו במדרש (תנחומא, כי תשא ח), הקושר את הדימוי בירמיהו למעמד ים סוף, שרק לאור העיון במזמורנו מקבל את מלוא משמעותו ומשמעות הדימויים בו: "כי תשא את ראש בני ישראל". רבי יהודה בשם רבי שמואל בר נחמן אמר: משל למלך שהיו לו פורפרין הרבה, והיה מצווה לאחד ואומר לו, פורפירא זו שהיא חביבה עלי מכל פורפרין שבעולם, תן דעתך עליה, שאותה לבשתי ביום שנכנסתי במלכות, והיא דבקה במתני ואני מתגאה בה. אף כאן אמר הקב"ה למשה: תן דעתך על ישראל

11. הדדיות זאת מצאנו גם מפורשת בתהילים (סח, לה-לו) במזמור המתאר את יציאת מצרים ומתן תורה: "תנו עז לא-להים, על ישראל גאותו ועזו בשחקים... הוא נותן עז ותעצומות לעם".

12. נשים לב, כי הציווי על התפילין נתפרש לראשונה בסוף פרשת 'בא', בסמיכות לתיאור הישועה בים סוף. שם, כדברי המדרש, נתן הקב"ה את 'לבושו' לישראל. מעתה מקבל הפסוק שהגמרא שם דורשת על תפילין: "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" משמעות מחודשת.

שהם דבקים לי במתני, שנאמר: "כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל", והם המליכוני בעולם ואמרו: "ה' ימלוך לעולם ועד", ומרוב חבתם ירדתי מן העליונים לתחתונים ושכנתי בתוך יריעות עזים.

עתה מתבארת אפוא הפסקה הראשונה של המזמור: "ה' מלך - גאות לבש... עוז התאזר... נכון כסאך מאז - מעולם אתה". מקבלת היא עתה את משמעותה המלאה, על כל מרכיביה-צלעותיה, ובלשון חז"ל:

...נכון כסאך מאזי - ...באמת עד שלא בראת עולמך היית אתה, משבראת אותו אתה הוא (רמז ל"מעולם אתה"), אלא כביכול עומד... אבל משעמדת בים (הכוונה כנראה לענישת המצרים, אולי "גאות לבש"), ואמרנו שירה לפניך ביאזי נתיישרה מלכותך וכסאך נכון, הוי 'נכון כסאך מאזי', ביאזי ישירי.¹³ (שמו"ר כג)

"נכון כסאך מאזי" יכול אפוא לרמז ל"אזי ישירי" כדרשת חז"ל, ויכול גם לרמז למתואר בתחילתו של הפסוק, "גאות לבש... עז התאזר", כפשוטו של מקרא. שניהם מכוונים לאותו מעמד על ים סוף, עת "נשאו נהרות ה'... דכים..." ו'אמרנו' כלשון המדרש על מלכו של עולם: "אדיר במרום ה'", "ואין אדיר אלא מלך" (גיטין נו, ב). הוא ה"זמן שהקדוש ברוך הוא נפרע מן הרשעים" בים סוף, הוא גם המעמד בו ישראל אמרו לפניו שירה, שסופה-שיאה: "ה' ימלוך לעולם ועד". הוא אולי המעמד אליו מרמז גם ירמיהו, בהתבססו על מזמורנו, בנבואתו על האזור: "כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש... להיות לי לעם ולשם ולתהלה ולתפארת..."¹⁴

אכן, דווקא על הים היו יכולים ישראל להמליך את הקב"ה עליהם, כי דווקא אז הפכו ישראל ממשפחות לעם. אמנם כל תהליך יציאת מצרים משול ללידתו של עם ישראל (גוי מקרב גוי), אך הפסוק מדגיש, כי דווקא בסופו של התהליך, הפכו ישראל לעם: "והוצאתי... והצלת... וגאלתי... ולקחתי אתכם לי לעם" (שמות ו, ו-ז), וייתכן שמרמז הוא למעמד ים סוף¹⁴. ממצרים יצאו ישראל כמשפחות, ובהתאם למצבם זה היה האופן בו צוו על אכילת קרבן הפסח: "שה לבית אבות שה לבית". רק על הים התגבשו בני ישראל לעם. כך גם הם אמרו את השירה - יחדיו, 'בכנופיא דכל ישראל'. שם חוזר ונשנה השם 'ישראל' עליהם (כמעט לראשונה), ללא תוספות: "ויושע ה' ביום ההוא את ישראל... וירא ישראל" (שמות יד, ל), בניגוד ליבני ישראל או 'עדת ישראל'¹⁵.

13. רעיון זה של המלכות של הקב"ה ע"י ישראל בים סוף חוזר במדרש באופנים שונים. ראה הערה 8 לעיל.

14. ועיין גבורות ה' פרק מ: "ע"י העברת ים סוף נעשו לעם ה'".

15. עיין ב'דרשות לימי הפסח' של מו"ח הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל בדרשה 'נכון כסאך מאזי', שם הסביר, מדוע גיבוש זה של משפחות ישראל לעם היה על הים דווקא. היה זה בזכות מסירות נפשם של בודדים

מעתה ברור מה הקשר בין "פסוקא דא לפסוקא דלעילא" בין שתי פסקאותיו הראשונות של המזמור, וברורה גם משמעותה של כותרתו. הפסקה הראשונה במזמור מבארת, כי על הים, בניגוד לאשר קרה במבול, נקרא ה' בשם 'מלך', ומלכותו 'נכונה', כאשר יחד עם אבדן הרשעים, קיבלו ישראל את מלכותו עליהם כעם בשירת הים, כמתואר-מרומו בפסקה השנייה במזמור. הפסקה הראשונה מבארת אפוא את המשמעות של מה שמתואר בשנייה. כעת ניתן גם להבין את הקשר בין פסוקו האחרון של המזמור לראשיתו.

ו. "לביתך נאווה קדש"

סופה של שירת הים מעיד, כי יציאת מצרים הינה רק תחילתו של תהליך. בהמשך עוד צפויים הכניסה לארץ ובנין המקדש:

נטית ימינך תבלעמו ארץ.

נחית בחסדך עם זו גאלת, נהלת בעוזך אל נוה קדשך...

תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך.

ה' ימלוך לעולם ועד.

כך גם צריך כנראה להבין את הפסוק החותם את מזמורנו:

עדותך נאמנו מאד (= מתן תורה),

לביתך נאווה קדש (= בית המקדש),

ורק אז:

ה' לארך ימים - ה' ימלוך לעולם ועד.

טביעת המצרים בים וישועתם של ישראל - שני המאורעות שהביאו להמלכתו של ה' בשירת משה ובני ישראל - אינם אלא תחילתו של מסע. המלכה זאת היתה רק בבחינת 'לבוש' אחד, רגעי. נשארו עוד שתי תחנות בדרך עד לגילוייה המלא של מלכות ה' - מתן תורה ובנין המקדש. רק אז יתקיים: "ה' לארך ימים" - "ה' ימלוך לעולם ועד"¹⁶. ובלשונם הציורית של חז"ל:

עבור העם כולו: "זה אומר אני יורד לים תחילה..." (סוטה לו, ב), ובמיוחד קפיצתו של נחשון לים. אכן, אותו מדרש המכנה את ישראל "מי שהמליכוני תחילה על הים" (מכילתא בשלח ויהי, ה) מסביר בהמשכו, כי בזכות אותה מסירות נפש של נחשון זכה זרעו במלכות: "... מפני מה זכה יהודה למלכות, א"ל... קפץ נחשון בן עמינדב ונפל לגלי הים". מידה כנגד מידה - נחשון איחד את ישראל לעם במסירות נפשו, וכך סלל את הדרך להמלכתו של הקב"ה על ישראל, וכנגד זה זכה כי זרעו הוא שנבחר לשבת על "כסא ה'" (דבה"א, כט, כג) למלוך על העם כולו. מסירות נפש עבור העם היתה גם תכונה אופיינית אצל דוד, הראשונה אותה מציין הנביא מיד לאחר משיחתו, במלחמתו עם גלית.¹⁶ ולכן הפסוק הוא בלשון עתיד (ראבי"ע כאן).

עד שלא נבנה המקדש היה העולם עומד על תרוננו (כסא מלכות) של שני רגלים (עם ישראל ותורה¹⁷). משנבנה, נתבסס העולם ועמד כיישובו. (תנחומא, תרומה ט)

ציינו בפתיחת העיון במזמור את הדמיון הסגנוני בין הפסוק הראשון בו לפסוק האחרון בו. משמעות הפסוק הראשון מבחינה מבנית היא: צלע א' ("גאות") יחד עם צלע ב' ("עוז") מביאים לצלע ג' ("יתכון תבלי"). זאת גם משמעות מבנהו של הפסוק האחרון במזמור: "עדותיך" - תורה, יחד עם "לביתך" - מקדש, מבטיחים (על בסיס קיומו של עם ה') יציבות בהכרת מלכות ה' "לאורך ימים". המזמור פתח במלכות: "ה' מלך...", ומעלה ניתן להבין כי גם סיים במלכות: "ה' לארך ימים".

ז. מלכותא דארעא ומלכותא דרקיעא

בשולי המזמור, נכון להבין, מדוע באמת רק כש"אמרנו שירה לפניך ביאז' נתיישרה מלכותך וכסאך נכון" (שמו"ר כג). מה היה מיוחד באותו אירוע על ים סוף דווקא, שלראשונה בהיסטוריה, כמרומו בניגוד שבין "נכון כסאך מאז" לבין "מעולם אתה", הביא ל"נכון כסאך". כלל גדול למדונו חז"ל בהבנת מלכות ה': "מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא" (ברכות נח, א). לכן, אם ברצוננו להבין את כוונת הפסוקים על מלכות שמים, נחפש להם מקבילות במלכות שבארץ.

בספור המלכות של שאול, מלכו הראשון של ישראל, מצאנו שלושה מרכיבים:

1. בעת הבקשה על המלוכה מצאנו: "ויתקבצו כל זקני ישראל ויבאו אל שמואל... ויאמרו אליו: ...שימה לנו מלך לשפטנו..." (שמואל א, ח, ד). בעת המלכות הראשונה: "ויצעק שמואל את העם אל ה' המצפה" (שם י, יח). ובעת חידוש המלוכה: "וילכו כל העם הגלגל וימליכו שם את שאול" (שם יא, יט). אין מלך אלא על עם שלם. 'שופטי' יכול להנהיג משפחה או שבט, אך 'מלך' יכול להיות רק על עם.
2. באותו מעמד מצאנו, כי לא די היה במשיחתו של שאול על ידי שמואל על פי ה'. נדרשת היתה קבלה של מרותו על ידי העם. רק כאשר נעשה הדבר על ידי "כל העם" בלב שלם, בעת המלכות השנייה, התבססה מלכותו: "וימליכו שם את שאול לפני ה'... וישמח שם שאול וכל ישראל עד מאד" (שם). מלוכה בישראל היא רק בהסכמה חופשית ובקבלה מרצון (בניגוד לשליט, שתופס השלטון או מתמנה בכוח. ראה פירוש המלבי"ם על בראשית לו, ח)¹⁸.

17. עיי במדרש מקביל בתנחומא נשא יט.

18. עיי ביעמוד הימיני למו"ח זצ"ל סי' ט שהוכיח, כי כל תוקף סמכויותיו של מלך הוא מצד קבלת העם.

3. חידוש המלוכה של שאול בא בעקבות הניצחון על נחש העמוני ביבש גלעד (שמואל א פרק יא). תפקידו של המלך הוא להושיע את עמו. כך מצאנו בדברי זקני ישראל עת בקשו להם ישראל מלך: "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותנו" (שמואל א, ה, כ). וכך גם מצאנו בנביא: "אהי (=איה) מלכך אפוא ויושיעך" (הושע יג, י), ו"ה' מלכנו הוא יושיענו" (ישעיה לג, כב).

גם בדוד מצאנו שלושה מרכיבים אלו: "ויבואו כל זקני ישראל אל המלך חברונה ויכרות להם המלך דוד ברית בחברון לפני ה' וימשחו את דוד למלך על ישראל" (שמואל ב, ה, ג). ובאופן יותר מפורט מתואר בדברי הימים א (יב, כד ואילך) כיצד באו רבבות מכל ישראל להמליך את דוד. נציגי כל העם קבלו את מלכות דוד עליהם מרצונם. הם עשו זאת לאחר שיצא שמו כמושיעם של ישראל, ובמיוחד לאחר נצחונו על העמלקים במלחמת צקלג (שמואל א פרק ל).

נראה, שלשם 'המלכה' של 'מלך', בניגוד לקבלת מרות של 'אדון', של 'נגיד', של 'שליט', או של 'שופט', נדרשים אפוא לפחות שלושה תנאים:

1. מלך ייתכן רק על עם, לכן נדרש גיבושו של עם, כדי שיקבל עליו עול מלכותו;
2. קבלת מלכותו חייבת להיות דווקא ברצון;
3. תפקידו הראשוני של המלך הוא המלחמה באויבי העם, והושעתו מהם.

על הקשר מלך-עם-ישועה עמד כבר המהר"ל וביאר את תוכנו (גבורות ה' סוף פרק מז):
 "ה' ימלוך לעולם ועד" ... ומפני שהמלך, כמו שאי אפשר לו בלא עם אשר מלכותו עליהם, ואם אין עם על מי ימלוך, כן כאשר יש מתנגד (לעם) הוא ביטול אל המלכות. כי המלך ראוי שיושיע את העם אשר הוא מולך עליהם ויעשה מלחמה במתנגדים... כדרך שאמר: "ה' מלך עולם ועד אבדו גויים מארצו", כי מפני שהוא מלך מאבד את המתנגדים¹⁹.

ח. "מי שהמליכוני תחילה על הים"

ממלכותא דארעא נלמד על מלכותא דרקיעא. רק על הים חברו שלושת התנאים שמנינו להמלכתו של ה' כמלך, לראשונה בהיסטוריה האנושית.

19. ראוי לשים לב, כי הקמתה של מלכות מתרחשת בשלושה מישורים שונים. היווצרותו של עם הינה במישור הפנימי של יחס העם אל עצמו, קבלת מלכותו של המלך מגדירה את היחס בינו לבין מלכו, והמאבק בעמים האחרים, את היחס אליהם. ניתן להראות, כי משולש יחסים זה הינו משולש יסודי המקבל ביטוי רב במזמורי תהילים, בחז"ל ובתורתו של המהר"ל, ואכמ"ל.

1. רק על הים²⁰ התגבשו משפחות ישראל ושבטי ישראל לכלל עם אחד.
2. זה גם המעמד הראשון בו מסופר בתורה על שירה: "מיום שברא הקב"ה את העולם ועד שעמדו ישראל על הים לא מצינו אדם שאמר שירה לקב"ה אלא ישראל" (שמו"ר כג). שירה היא פעולה רצונית, ובמקרה זה אף ספונטנית ("בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה..."), (סוטה ל, ב). וזהו שנאמר: "ומלכותו ברצון קבלו עליהם...".
3. שירה זאת נאמרה כמובן מיד לאחר הישועה: "ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים..." (שמות יד, ל), ומיד לאחר מכן: "אז ישיר משה ובני ישראל...".

רק על הים חברו אפוא לראשונה שלושת הגורמים שאפשרו את המלכות של הקב"ה: גיבושו של עם, וקבלה מרצון של עול מלכות של מי שהושיעו מצריו. לכן רק על הים נקרא ה' 'מלך'. לא 'אדוני' כפי שקראו אברהם, לא 'א-להים' כפי שקראו יעקב, אלא 'מלך' דווקא: "ה' ימלוך לעולם ועד". או בלשון המדרש שציטטנו לעיל:
 ...אבל משעמדת בים, ואמרנו שירה לפניך ב'אזי' נתיישרה מלכותך וכסאך נכון, הוי:
 'נכון כסאך מאזי' - ב'אזי ישיר'.

ט. "מעולם אתה"

אז על הים גם הותוותה הדרך, כפי שראינו לעיל, להמשך ביסוס מלכות זאת: "עדותיך נאמנו מאד" - מתן תורה, "לביתך נאווה קדש" - בית המקדש²¹. מעתה נוכל להבין מדוע נבחר מזמור זה לשיר של יום השישי, ומדוע לשירת הים יש מעמד כל כך מרכזי בתפילתנו היום-יומית. על בחירת מזמורנו לשיר של יום השישי מסבירה הגמרא: "על שם שגמר מלאכתו ומלך עליה" (ראש השנה לא, א). ביום השישי נשלמה בריאת העולם בבריאת האדם²², שהמיוחד בו הוא הרצון ויכולת הבחירה. בכך נפתחה האפשרות שיקבל על עצמו, בשם הבריאה כולה, עול מלכות שמים.

20. עם קפיצתו של נחשון כמבואר לעיל.

21. בתחילת עיונו ציינו את מאפייניו המספריים של מזמורנו: חמישה פסוקים, חמש אזכרות וחמש כפולת שש תיבות. על משמעות המספר חמש כתב המהר"ל: "חמישה הם אגודה" (גבורות ה' פרק כג). למספר שש, מסביר המהר"ל (גבורות ה' פרק מו ועוד), יש המשמעות של הכללת כל החלקים המרכיבים דבר (וכן הוא בראב"ע שמות ג, טו). במזמורנו מצאנו הן את שלושת התנאים הנדרשים להמלכת ה' (עם, ישועה, קבלה מרצון), והן את שלושת מרכיביה של המלכות עצמה (עם, תורה ומקדש). מתאים אפוא לתאר איגוד זה של כל הפרטים הרלוונטיים במספרים שש וחמש דווקא.

22. וכבר דרשו רשומות, כי הגימטריא של 'אדם' עולה לארבעים וחמש, מספר התיבות במזמורנו (סדור 'בית יעקב', על המזמור).

פתיחה זאת היתה רק בכוח, ועל האדם היה עדיין לממשה למעשה, בקבלת מלכותו ברצון. בחטאיו, ובמבול שבא בעטיים, כמעט והתבטלה האפשרות הזאת, האדם כמעט ונכחד. על היס, עם קימומו של עם שקיבל עליו את עול מלכות ה', התחיל תהליך שהבטיח יציבותו של עולם, ששלו האחרון הוא בבניין המקדש.

מתאים אפוא עד מאד להזכיר דווקא במקדש ודווקא ביום השישי בו נברא האדם, את שירת היס, בו "נתישבה מלכותך וכסאך נכון". היא החולייה המקשרת בין סיומה של הבריאה - פתיחת האפשרות למלכות ה', לבין תחילת מימושה המלא בפועל - בבניין המקדש. מתאים אפוא עד מאד מזמורנו, שבנוסף להזכרת המאורע מבאר את עומק תוכנו של מעמד ים סוף, להאמר במקדש עם קרבן התמיד של יום השישי²³.

עתה גם ברור מדוע מעמד ים סוף זוכה למקום כה מרכזי בתפילתנו היום-יומית - הן בשירת היס הנאמרת בסיומם של פסוקי דזמרא, והן בסיומן של ברכות קריאת שמע, בברכת 'גאל ישראל'²⁴ (נרמז הוא גם ב'קדושא דסדרא'). שירת היס מתאימה לפסוקי דזמרא, כאב טיפוס להודיה ככלל, ושל ישראל כעם בפרט. תכניה היסודיים של תפילתם של ישראל הם קבלת עול מלכות שמים (קריאת שמע וברכותיה), והבקשה על הגאולה בתפילת העמידה, ששיאה הוא בבקשה על הקמתו המחודשת של המקדש ("ותחזינה עינינו..."). שני אלה הם עומק משמעותו של מעמד ים סוף, בו הפך ישראל לעם, קבל עליו עול מלכות שמים, והתחיל את המסע לעבר גאולתו השלימה. מדויק אפוא עד מאד גם מקום הזכרתם של מעמד ים סוף ושירת היס בתפילה - בין קבלת עול מלכות שמים שבקריאת שמע וברכותיה, לבין תפילת העמידה, בברכת 'גאל ישראל'.

י. כנגד כל העתים אמרו דוד

כלל לימדונו חז"ל בהבנת מזמורי תהילים: "כל מה שאמר דוד בספרו, כנגדו, וכנגד כל ישראל, וכנגד כל העתים אמרו" (שוחר טוב יח). חז"ל, כפי שראינו, למדו את המזמור על קריעת ים סוף. רוב המפרשים, ראשונים כאחרונים, למדו אותו על הגאולה העתידה, ואלה ואלה דברי

23. שירת היס עצמה נאמרה במקדש בשבת, בעת תמיד של בין הערביים (ר"ה לא, א). הטעם למנהג לומר את מזמורנו בתפילות השבת קשור כנראה בקשר העמוק שבין מזמורנו ל"מזמור שיר ליום השבת" הקודם לו בתהילים, ואין כאן המקום להרחיב על כך.

24. רמזו הוא כנראה גם בפתיחתו, ב'יוצרי': "המלך המרומם לבדו מ'אז", שאולי גם מרמז למזמורנו: "...והמתנשא מימות עולם".

א-להים חיים, מכיון שהתבנית שהוגדרה לגאולה הראשונה, היא כנראה גם התבנית לגאולה העתידה, ושלושה מרכיבים לה: עם, תורה, ומקדש. שלב לקראת התאחדות העולם כולו לקראת קבלת מלכות ה' ברצון, בה יהיו כרוכים גם אבדן הרשעה והישועה המלאה. שלב ראשון בתהליך הגאולה, כפי שראינו בעיוננו, הוא גיבושו של עם ה' לקראת קבלת עול מלכות שמים, מתוך הודיה על ישועתו. לישועות רבות זכינו בדורנו. יהי רצון שמשירות הנפש שהתגלתה ביישוב הארץ אחרי אלפיים שנות שממה, ובמיוחד המעשה הנחשוני שבהתיישבות ביש"ע בדור האחרון, הם אשר יביאו גם לאיחודו של העם, אשר גלויותיו מתכנסות, לקראת העברת הרשעה מן הארץ וקבלת עול מלכותו ברצון, "ה' ימלוך לעולם ועד".

ה' מלך - גאות לבש... עוז התאזר - אף תכון תבל בל תמוט.
עדותיך נאמנו מאד, לביתך נאווה קדש - ה' לאורך ימים.

